

მრავალთავი

ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი

XX

MRAVALTAVI

Philological-Historical Rescarches

XX

თბილისი 2003

Tbilisi 2003

ანჩისხატი: კერამიდიონი ჰიერაპოლისიდან თუ მანდილიონი ედესიდან?

საქართველოში აგაროზის ამოკრიფულ ლეგენდათა ციკლიდან ყართო გავრცელება მხოლოდ ერთადერთმა ვერსიამ, აბგარის¹ ეპისტოლეშ (Epistula Abgari) პპოვა.² სწორედ ეს ამოკრიფი გადმოგვიცემს ედესის ხელთუქმნელი ხატის (რომელიც ადრინდელ წყაროებში ტილოდ, ხოლო შემდეგ მანდილიონად მოიხსენიება)³ კვცზე აღბეჭდილი პირის წარმოშობის ყველაზე მოპულარულ ვარიანტს, რომლის თანახმად მანდილიონმა ქალაქ ჰიერაპოლისში კვცზე სასწაულებრივად აღბეჭდილი ასლი დატოვა. აბგარის ეპისტოლეშ დასაბამი მისცა ედესის ხატისა და მისი ასლების შემდგომი ბედის შესახებ სხვადასხვა გადმოცემის ჩამოყალიბებას. ბიზანტიური ტრადიციის თანახმად, ჰიერაპოლისში კვცზე აღბეჭდილი ედესის ხატის ასლი, ანუ კერამიდიონი, საუკუნეების განმავლობაში იმავე ქალაქში ინახებოდა და მხოლოდ მოგვიანებით, 966 წლის ოქტომბერში იქნა კონსტანტინოპოლში გადასვენებული ნიკეფორე ფოკას მიერ (ედესიდან მანდილიონის გადასვენებიდან 13 წლის შემდეგ).⁴ თუმცა აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ბიზანტიურ ტრადიციაში ედესის ხატის კვცზე აღბეჭდილი ასლის შესახებ სხვა, არანაკლებ საინტერესო, და ქართული ტრადიციისათვის უფრო მნიშვნელოვანი გადმოცემაც არსებობდა. დაწერილებით მას მოგვიანებით შეგვხვები, ახლა კი მკითხველის ყურადღება ხელთუქმნელი ხატის შესახებ ქართულ მწერლობაში ჩამოყალიბებულ ტრადიციას მივნიშნავთ.

ხელთუქმნელ ხატთან დაკავშირებულმა ქართულმა გადმოცემებმა და საქართველოში დაცულმა ანჩისხატმა, რომელიც ტრადიციულად ხელთუქმნელთან იყო გაიგივებული, განსაზღვრეს ქართველ მწიგნობართა და მეცნიერთა დიდი ინტერესი ედესის მანდილიონის ლეგენდათა ციკლის მიმართ. აბგარის ლეგენდა და მის საფუძველზე აღმოცენებული ქართული ლოკალური ტრადიცია, რომელიც XII საუკუნის დასასრულიდან იღებს დასაბამს, XIX საუკუნიდან მოყოლებული არაერთხელ მოექცა ქართველ მეცნიერთა ყურადღების ცენტრში. მე მათ ანალიზზე არ შეეჩერდები, მხოლოდ აღვნიშნავ, რომ ქართული ლიტერატურული ტრადიციის ევოლუცია მანდილიონისა და კერამიდიონის შესახებ

* მოცემული სტატიის თემა სხვა ნაშრომის „King Abgar of Edessa and the Concept of a Ruler Chosen by God“ (იხილეთ ბუღაძე შტში, CEU-ს გამომცემლობაში) ქართული მასალის დამუშავების პერიოდში, ბატონ ზაზა ალექსიძისთან კონსულტაციის პროცესში დაიბადა. მადლობას მოვახსენებ ბატონ ზაზას გულითადი თანადგომის, სტატიისზე მუშაობის პროცესში გაწეული დახმარებისა და გადამწყვეტი მნიშვნელობის მქონე შენიშვნებისათვის, აგრეთვე ქალბატონ ცილა ქურციკიძის და ქალბატონ მაია რაფაეას საინტერესო კომენტარებისათვის.

¹ ედესის მეფის სახელი მოხსენიება როგორც აბგარი ე. წ. აღმოსავლურ ტრადიციაში, ანუ სირიულ, არაბულ, ეთიოპიურ, სომხურ ენებზე. ბიზანტიურ ლიტერატურასა და ბიზანტიის კულტურულ არეალში მეფეი ქიფერის გადმოცემაში მეფე აგაროზად („Αβγαρος, Αβγαρος“) ან აგგარად (Abgarus) იწოდება. თანამედროვე სამეცნიერო ლიტერატურაში მეფის, ორიგინალური სირიული ტრადიციის მიხედვით, აბგარად მოიხსენიებენ. სტანდარტიზაციისათვის მეც სახელის სირიულ ვარიანტზე შევჩერდები.

² M. Geerard, *Clavis Apocryphorum Novi Testamenti Corpus Christianorum* (Turnhout: Brepols, 1992), გვ. 65 № 882. ტექსტი გამოცემულია რ. ლიპსიუსის მიერ *Acta Petri, Acta Pauli, Acta Petri et Pauli, Acta Pauli et Theclae, Acta Thaddaei* (Lipsiae: H. Mendelssohn, 1891), გვ. 279-283. ნაწევები ამოკრიფიდან, რომელიც ეპისტოლეოა ტექსტს შეიცავდა, გამოაქვეყნა ე. ფონ ლიბსუციკმა: E. von Dobschütz, „Der Briefwechsel zwischen Abgar und Jesus,“ *Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie* 41 (1900): 422-436, გვ. 436. აბგარის ლეგენდის ამ ვერსიის ბერძნული ვარიანტი და მისი დათარიღების საკომო დეტალურად განხილული ჩემი სტატიაში „The Date of the Epistula Abgari,“ *Apocrypha* 14 (2002): 85-111. ტექსტის ქართული რედაქციები გამოქვეყნებულია ნესტან ჩხეკვიძის მიერ: „აგაროზის ეპისტოლის შესახებ: აგაროზ მეფისა და უფალ იესო ქრისტეს ეპისტოლეები ურთიერთისადმი,“ *გზა სამეფოს* 14 (1996): 32-72.

³ ხატთან დაკავშირებული ტერმინოლოგიის განვითარებისათვის იხილეთ ჩემი სტატია: „The date“

⁴ K. Kallit, *Miracle and Art* (PhD Thesis, University of London, 1995), გვ. 93, შენიშვნა 63. ლეო დილიანი კერამიდიონის გადასვენებას ჰიერაპოლისიდან თანე ციბისხატ ზაქარას, მღვრამ, როგორც ჩანს, ავტორი ნიკეფორე ფოკას და თანე ციბისხის სირიულ ლაშქრობებს ურეგს ერთსეულში, უნდადას არც ერთი ედესის მიერ ჩახსენიებული ქალაქი არ იხსენიება თავად ციბისხის წერილში. *The Cambridge Medieval History*, ed. by J. M. Hussey, Vol. IV, *The Byzantine Empire*, part I, *Byzantium and its Neighbours* (Cambridge, University Press, 1966), გვ. 169.

დეტალურად არის გაანალიზებული ზაზა ალექსიძის სტატიაში "მანდილოსნი და კერამიონი ძველ ქართულ ლიტერატურაში."

ქართული ტრადიციის თანახმად, ქრისტეს ხელთუქმნელი ხატის ასლი საქართველოში აღრეულ პერიოდშივე გადმოასვენეს. ვინაიდან ამ ეტაპზე კვლევის მიზანს გადმოცემული ამბების ისტორიული ღირებულების დადგენა არ წარმოადგენს, არც ამ საკითხს შეეხები დაწვრილებით და მოცემულ სტატიაში მხოლოდ ლოკალურ ლეგენდებში ასახული მოვლენების ზოგიერთი სიუჟეტური ნიუანსის შესაძლო წყაროს დადგენას შევეცდები.

კერამიდიონთან დაკავშირებით ქართულ მწერლობაში თითქმის ერთდროულად ორი ერთმანეთისაგან განსხვავებული ინფორმაცია იჩენს თავს: ერთის მიხედვით, ხელთუქმნელი ხატი პიერაპოლისიდან კლარჯეთში ჩამოიტანა ანდრია პირველწოდებულმა (იოანე ანჩელის მიერ ჩამოყალიბებული ტრადიცია - XII-XIII საუკუნეების მიჯნა)⁵, ხოლო მეორის მიხედვით, ხატი ედესიიდან ანტონ მარტყოფელმა მოასვენა და მარტყოფში დაავენა (არსენი ბულმაისიმისძის⁶ და საბა სენგელიძის⁷ მიერ ჩამოყალიბებული ტრადიცია - XIII საუკუნის მეორე მეოთხედი). თუმცა იოანე ანჩელი თავის საგალობელში აჩიხსხატს არცერთხელ კეცს არ უწოდებს, მის მიერ პიერაპოლისის ხსენებამ ხატის კერამიდიონთან გაიგივებას ჩაუყარა საფუძველი; სხვაგვარი ვითარება იყო არსენი ბულმაისიმისძის მიერ ჩამოყალიბებული ტრადიციის თანახმად: ხატი აქ კეცად იყო წოდებული, თუმცა პიერაპოლისის ნაცვლად ედესა იყო ნახსენები და, შესაბამისად, ხატიც საქართველოში სწორედ ედესიიდან გადმოსვენებულიად იყო მოხსენიებული.

მოცემულ ვითარებაში იბადება კითხვა: რა წყაროს ეყრდნობოდა არსენი, როდესაც კეცი საქართველოში ედესიიდან გადმოსვენებულად გამოაცხადა? არის ეს ინფორმაცია არსენის მიერ ბერძნული ტრადიციის შეცდომით გააზრების შედეგი, თუ ავტორს ხელთ ეყრა არა აბგარის ეპისტოლეა არამედ ლეგენდის სხვა, გახსხვავებული ვერსია, რომელიც მსგავს ამბავს შეიცავდა?

ამ საკითხზე პასუხის გასაცემად თავად არსენი ბულმაისიმისძის ტექსტს დავიმოწმებ. საგალობელში ხატის წარმომავლობაზე საუბრისას ავტორი წერს:

"ეგლავიოს ნეტარი
ხატისა რაჲ საუფალოსა დამმარხველ იქმნა,
საშინელისა მისგან
სხუად გარდამობეჭდულ იქმნა კეცსა ზედა,
რომელი-იგი ღირსისა ანტონისგან
წამისყოფისა ღმრთისათა მოგუანიჭა საძლეველად მტერთა."⁸

როგორც ირკვევა, არსენი ხატის ედესაში ლოკალიზაციის გარდა თხოობას სხვა დეტალებითაც აყვებს და ვინმე ეგლავიოსს მიაწერს "ედესიად გამოჩინებული დიდებული ხატის" აღმოჩენას, რომელიც ანტონიმ საქართველოში ჩამოიტანა. ტექსტიდან ასევე ცხადი ხდება, რომ ეგლავიოსის მიერ აღმოჩენილ ხატში არსენი არა მანდილოსნს, არამედ მის ასლს, კერამიდიონის გულისხმობს, მაგრამ ედესის ხატისა და მისი ასლის შესახებ საქართველოში გავრცელებული ლეგენდის ვერსიაში, აბგარის ეპისტოლეში, არც ეგლავიოსი, არც მის მიერ ხატის აღმოჩენის ამბავი არ მოიხსენიება. აქ მხოლოდ პიერაპოლისის კეცის წარმოშობის ისტორიაა მოთხრობილი. ხომ არ მიგვანიშნებს ეს გარემოება იმ ფაქტზე, რომ არსენი მოცემული საგალობლის შეთხზვისას აბგარის ლეგენდის საქართველოში გავრცელებული ვერსიით კი არ სარგებლობს, არამედ რაიმე სხვა წყაროთ?

⁵ ზაზა ალექსიძე, "მანდილოსნი და კერამიონი ძველ ქართულ მწერლობაში," აკადემია ისტორიულ-ვილოლოგიური ჟურნალი, თსკა I (2002): 9-15.
⁶ იოანე ანჩელი, გალობანი აჩიხსხატისანი, წიგნი ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, შედგენილი სოფ. წუბანიძე-შვილის მიერ. ტ. I (თბილისი: თსუ გამომცემლობა, 1946), გვ. 381-383.
⁷ ხატის უნიღავისას ამავე ვალობითა, თქმულა არსენი ბულმაისიმისძისგან, ქართლის კათალიკოსის, წიგნი აბუსერიძე ტბელი, თხზულებანი ტექსტი განოსაცემად მოამზადეს, ბოლოსიტყუობა და საძიებლები დაურთეს ნაგეზა გოგუაძემ, მიხედალ ქეთარიან, და რაულ ნაგუნაემ (ბათუმი: აჭარა, 1998), გვ. 104-152.
⁸ საბა სენგელიძის, გალობანი ქრისტეს განგებულებისა და განკაცებისანი, წიგნი ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, შედგენილი სოფ. წუბანიძე-შვილის მიერ. ტ. I (თბილისი: თსუ გამომცემლობა, 1946), გვ. 391-393.
⁹ აბუსერიძე ტბელი, გვ. 117.

პასუხს ამ კითხვაზე კვლავ არსენისეული ტექსტი იძლევა. ვიდრე უშუალოდ არსენის საგალობელზე გადავიდოდე, მინდა მკითხველს შევახსენო, რომ საქართველოში ყართოდ გაერთიანებული აბგარის ლეგენდათა ციკლის ერთადერთი ვერსია აბგარის ეპისტოლე იყო. მოცემული აპოკრიფის ტექსტი იწყება აბგარის იესოსადმი მიწერილი წერილისა და ქრისტეს საპასუხო ეპისტოლის გადმოცემით, შემდეგ კი აქცენტს მოლიანად ედესის მანდილიონის ისტორიაზე გადადის, და აბგარის მალეგმობოდის, ანანიას [გვიანდელ ტექსტებში მოცემულ თადეოზის] მიერ ხატის იერუსალიმიდან ედესაში წახველებისა და გზად პიერაპოლისში ხატის მიერ მოვლენილი პირველი სასწაულის, ანუ *კერამიდიონის* წარმოშობის, პიერაპოლისის მთავართან მოლაპარაკებისა და *კერამიდიონის* პიერაპოლისში დატოვების ისტორიას გადმოცემს. ტექსტი *მანდილიონის* ედესაში დაცვენებს, აბგარის განკურნების, და შემდეგ აბგარისა და ედესის მოსახლეობის მონათღვის ისტორიით მთავრდება. აბგარის ეპისტოლისაგან განსხვავებით, არსენი *მანდილიონს* კონსტანტინეპოლში დაენებულად მოიხსენიებს:

“ქალაქმა მზემან
ტილომ, ხოლო ქართლმან
კეცი დაიმკედრა
სიმდიდრედ საცხორებლად...”¹⁰

ამდენად, არსენისათვის კარგადაა ცნობილი *მანდილიონის* ედესიდან კონსტანტინეპოლში გადასვენების ამბავი, რომელიც აბგარის ეპისტოლეში არ იხსენიება. ხატის გადასვენების ისტორიული ფაქტი გადმოცემულია კონსტანტინე პორფიროგენეტის ავტორობით ცნობილ ტექსტში. ქართულ ენაზე ამ ტექსტის თარგმანი ერთადერთი რედაქციით XIII საუკუნის ხელნაწერშია (Q 762) შემონახული.¹¹ ტექსტის სათაურია: *კონსტანტინეს მიერ, მეფედ ბერძენთა დაღვინებულისა, ქრისტეს მიერ მეფისა ხუკუნეთასა, თხრობაჲ, შეკრებილი თითოსახეთა თხრობათაგან ავგაროზის მიმართ წარყვანებულისა მის ხატისათვის ქრისტეს ღმრთისა წუნისა, თუ ვითარ ედესითა კონსტანტინეპოლედ აღმოყვანეს.*¹²

ეს ტექსტი იმპერატორის ნება-სურვილით 944 წელს *მანდილიონის* ედესიდან კონსტანტინეპოლში საზეიმოდ გადასვენების აღსანიშნავად შეითხზა. 944 წელს ბიზანტიელმა სარდალმა იოანე კურკუასმა (Curcuas) დაიპყრო შელიტენე და სამოსატი და ალფა შემოარტყა ედესას.¹³ ქალაქის ემირი იძულებული იყო მშვიდობიანი მოლაპარაკება ეწარმოებინა ბიზანტიასთან და გადაეცა მათთვის აღმოსავლეთა საქრისტიანოს ყველაზე ცნობილი რელიკვია — ქრისტეს ედესური ხატი. რელიკვიის გადაბრძანებას ედესიდან კონსტანტინეპოლში 944 წლის 16 აგვისტოს თან სდევდა ტრისუმფალური პროცესია, ხოლო ერთი წლის შემდეგ 16 აგვისტოს ხატის მოსახსენებელი საეკლესიო დღესასწაულიც დაწესდა.

თხზულება აბგარის ლეგენდის ირგვლივ არსებულ ყველა გადმოცემას აერთიანებს და დაწერილებით მოგვითხრობს აბგარისა და ქრისტეს მიმოწერის, *მანდილიონისა* და პიერაპოლისის კეცის წარმოშობის, VI საუკუნეში სპარსელების შემოსევისა და ედესის სასწაულებრივი გადარჩენის, X საუკუნეში ბიზანტიელი მთავარსარდლის ედესის ემირთან ხატის გადაცემაზე მოლაპარაკების და თავად ხატის გადასვენებისა და საზეიმოდ მიღების ამბებს.

საყურადღებოა, რომ *კერამიდიონის* წარმოშობასთან დაკავშირებით *თხრობაში* ორი განსხვავებული ამბავია წარმოდგენილი. პირველი მათგანი აბგარის ეპისტოლის გადმოცემას იმეორებს პიერაპოლისში მომხდარი სასწაულის შესახებ:

¹⁰ იქვე, გვ. 119.

¹¹ *ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ახალი XI კოლექციისა*: შედგენილია და დასაბუთდად დამზადებული თ. ბრეგობის, თ. ენუქიძის, ელ. მეტრეველის, და სხვ. ი. აბულაძის რედაქციით (თბილისი: მეცნიერებათა აკადემიის გამოსცემლობა, 1958), ტ. 2, გვ. 210.

¹² ბერძნული ტექსტის სათაური ცოცხათ სხვაობს ქართული თარგმანისაგან: Κωνσταντίνου ἐν Χριστῷ βασιλεὶ βασιλέως Ρωμαίων τοῦ Πορφυρογενήτου Διηγήσεις ἀπὸ διαφόρων ἀποστολέων ἱστοριῶν, περὶ τῆς πρὸς Ἀβγάρου ἀποστολῆς τοῦ θεοῦ ἐκείνου, καὶ ὡς ἔδειξεν μετεκομισθῆναι πρὸς τὴν πνευματικὴν ταύτην καὶ βασιλέα τῶν ἰσλαμ Κωνσταντινουπόλεως. Migne, *Patrologia Graeca*, 113, სვეტი 423-454. შეიძლება მოიხსენიება როგორც *თხრობა*.

¹³ Steven Runciman, "Some Remarks on the Image of Edessa," *Cambridge Historical Journal* 3 (1929-31): 233-252, გვ. 248.

გარშემორტყმულ ქალაქში ხატის სასწაულებრივად გამოჩენისა და ქალაქს გადარჩენის მონაკვეთია. სწორედ აქ არის მოთხრობილი *კერამიდიონის* წარმოშობის ახალი, ტრადიციულიდან განსხვავებული ისტორია, სადაც მეთხველისთვის უკვე ნაცნობი ევლადისის¹⁵ სახელიც მოიხსენიება:

“ხოლო მას ოდენ ღამეხა ჩუშნებით გამოუჩინდა ევლადისი ეპისკოპოსსა ქალაქისასა დედაკაცი ვინმე შემკობილი და შუშნიერი, რომელი უზესთავს იყო სახისა კაცებრივისა, რომელი განაზრახებდა და ეტყოდა მას ვითარმედ: მიიქუთ ჳელთა ჳელით უქმნელი ხატი უკვლისა და მაცხოვრისა ყოველთაჲსაჲ. და უგრეთ აღასრულეთ ღიბანიობაჲ. და უეჭუელად აჩუშნეს ოდენ საკრველებანი თჳსნი. ხოლო ეპისკოპოსი აღიარებდა სრულიადსა უმეცრებასა, ვითარმედ არა უწყიან (გვ. 66) ანუ თუ მათ შორის არს, ვინა თუ ვითოცა შორის იპოების ხატი იგი ჳელთუქმნელი. მაშინ ეტყოდა მას სახითა დედაკაცისათა გამოჩენილი იგი, ვითარმედ ჴედა კერძო ბჭუთა ქალაქისათა მის რომელსამე ადგილსა მით რომლითამე სახითა დაიფარულ არს ესევითარი იგი ხატი ჳელითუქმნელი.

და ვითარცა განიღუბა ეპისკოპოსმან, გულისკმა-ყო ჳაშმარიტებითი იგი ძალი ჩუშნებისაჲ მის და განთიად წარვიდა ღიბანიითა ადგილსა მას და პოვა წმიდაჲ იგი ხატი ყოველად განურყუნელი და კანდელი იგი წინაშე მისსა აღნთებული, ეკუოდენტა მათ წელთა სიმრავლესა დაუშრეტელად გებული. ხოლო სავარველად ხატისა მის აღმართებულსა კეცსა ჴედა გამოსახულ იყო სხუაჲ ხატი და მსგავსებაჲ წმიდისა მის და საუფლოსა ხატისაჲ, რომელი იგი მიერთიგან ვითარმე მოაქამომედ კეთილად დაცველი დამარხულ არს ქალაქსა მას შინა ედვისისასა (გვ. 67).”

¹⁵ არსენის საგალობელში მოხსენიებული სახელი ევლადისი *თხრობის* ბერძნულ და ქართულ ტექსტებში ევლადისოდ (Εβλαδισ) მოიხსენიება.

შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ეპისკოპოსის სახელად ევლადისის მოხსენიება ბერძნულ *თხრობაში* *კერამიდიონის* (*Egeriae Peregrinatio*, 19) ანალოგიით ხდება. ამ თხრობების თანახმად, გაღველ პილიგრიმ ქალს ედესის დაოფალიერებისს მეგზვრობა ქალაქის ეპისკოპოსმა, საერაულად ევლოგიუსმა, გაუწია. ევლოგიუსი, როგორც ედესის ეპისკოპოსი (*Eulogius of Edessa*), ესწრებოდა 381 წლის კონსტანტინოპოლის საეკლესიო კრებას. *Egeria: Diary of a Pilgrimage*, trans. and annot. by George E. Gingras. Ancient Christian Writers 37 (New York: Newman Press, 1970) გვ. 204, 205, 202. ევლოგიუსი მოიხსენიება *ედესის ქრონიკაში* (ხ. პეგულესკიას ამ თხრობების 540 წლით ათარიღებს), სადაც მოცემულია ედესის ეპისკოპოსისა სია 540 წლამდე (ანსანიშავეთა, რომ ამ ხონის მიხედვით სპარსელთა შემოსევის პერიოდში ედესის ეპისკოპოსი იყო ადდაი, გარდა 541 ან 543 წ.). *ედესის ქრონიკის* თანახმად, იმ წელს, როცა თეოდოსი დიდი გაიფუტა, ეპისკოპოსი გახდა მარ ევლოგიუსი. ამ მარ ევლოგიუსმა ააგო მარ დანიელის სამრეკლო (ევლადისა), რომელსაც მარ დანიელის სამრეკლოს უწოდებენ. 689 (სელეუკიდების ერა, resp. წ. აღ. 586) წელს, წითელ პარასკევს, მარ ევლოგიუსმა გარდაიცვალა.” II. B. Пигулевская, “Едесская Хроника.” *Палестинский сборник* 4/67 (1959): 78-96, განხ. გვ. 84, 91.

სახელ ევლოგიუსთან დაკავშირებით ასევე ხაინტრეუს ცნობები აქვს დაცული V-VI საუკუნის სირიელ ავტორს, იმზუა სტილიტს თავის *ქრონიკაში* (ნაწარმოები ჯერ 297-8 და 395-6 წლებში მომხდარ ამბებს გადმოსცემს. შემდეგ დეტალურად აღწერს 494-507 წლების ვითარებას “ედესაში, ამიდში, და მოიღოს მესოპოტამიაში.” 499-500 წლებში მომხდარ მოვლებათა შორის იგი აღნიშნავს “ედესის” დიდი ტიშქრის კედელს ბზარი გაუნდა სამხრეთით; და ხატი ქვა მიმოფანტული იყო იმ ადგილიდან საკმაო ჩანდილის მოშორებითაც კი.” *The Chronicle of Jushua the Stylite, composed in Syriac A.D. 507 with a Translation into English and Notes*, ed. and tr. Willtam Wright (Repr. Amsterdam: Philo Press, 1968), გვ. 26. ედესის კედელი პირველად სურსელებთან სამხრად მხადების პერიოდში, 500-501 წლებში შეაკეთეს. Wright, *Chronicle*, გვ. 41. მოგვიანებით, 504-505 წლებში მომხდარი ამბების აღწერისას, ავტორი ევლოგიუსისაც ასხენებს, რომელსაც ედესის გამგებელს უწოდებს (ედესის ეპისკოპოსად სტრეა მოიხსენიებული). იმავროულად ავტორი ხაინტრეუს ოფორმაციას გვაწვდის ქალაქის კედლის ხელახალ რეკონსტრუქციას: “ევლოგიუსი, ედესის გამგებელი, დაკავებული იყო ქალაქის აღდგენით. და იმპერატორმა [ანასტას პირველი (491-518) - იყ. მისცა მას] ორანი წონა [ოქრო] სამშენებლო ხარჯებისათვის. მან განაახლა და შეაკეთა ქალაქის გარე კედელი [მოდიანად], რომელიც ქალაქს გარშემო ვრტყმის. იმპერატორმა ასევე მიხცა ეპისკოპოსს [სტრებს] იგი წონა [ოქრო] კედლის აღდგენისთვის ხატის ხარჯებისათვის.” Wright, *Chronicle*, გვ. 69.

სემოაღნიშნულიდან ნათელი ხდება, რომ გადმოცემას *კერამიდიონის* ედესური ასლის შესახებ ერთმანეთს დაუკავშირდა ედესის ისტორიაში ცნობილი სხვადასხვა დროს მოღვაწე ორი ევლოგიუსის სახელი. ერთი ევლოგიუსი ქალაქის გადარჩენის აღდგენით საშუალებას ხელმძღვანელობდა (*მახიდიონი* და მისი ასლი სწორედ ედესის კედელში დამარხული იპოვეს), ხოლო მეორეს ქალაქის ეპისკოპოსის თანამდებობა ეკავა (ხატი სწორედ ეპისკოპოსმა აღმოაჩინა).

ამდენად, საუკუძველს გრ უნდა იყოს მოკლებული მოსახრება, რომ გადმოცემის თავდაპირველ საერაულად ტრანსკრიპციაში, სწორედ ევლოგიუსის სახელი უნდა ყოფილიყო გამოყენებული, რომელსაც შემდგომი ტრანსკრიპცია განიცადა: ევლოგიუსი < ევლად(ი)სი. საფიქრებელია, ისტორიული პირის მოხსენიებას “ქაშმარიტების ელფერა” უნდა შეეხებებინა მოლაზნად გადმოცემისათვის.

ამგვარად, თხრობაში მანდილიონის ორი ასლის, ორი კერამიდიონის ისტორიულ მოთხრობილი პირველი აბგარის ეპისტოლეში დაცულ ვერსიას იმეორებს, ხოლო მეორეს თანახმად, ხელთუქმნელი ხატის ასლი VI საუკუნეში, სპარსელების შემოსევის დროს, სასწაულებრივად ელინდება ქალაქის ედელში დამარხულ მანდილიონთან ერთად.

როგორც ჩანს, კერამიდიონის შესახებ ახალი ტრადიციის გაჩენის წინაპირობა VI-VII საუკუნეებში, ანუ არაბთა ბატონობის ადრეულ პერიოდში, ედესაში შექმნილ პოლიტიკურ და კონფესიურ ვითარებაში უნდა ვეძიოთ. მაგრიე II-ის (520 - 602) მეფობის დროს ედესაში მიმდინარეობდა სერიოზული ბრძოლები მონოფიზიტურ და დიოფიზიტურ დაჯგუფებებს შორის. ამავე პერიოდში მონოფიზიტებმა ხელთ იგდეს ედესის კათედრალზე ზედამხედველობის უფლება, სადაც, გადმოცემის თანახმად, მანდილიონი ინახებოდა. მოგვიანებით, 623 წელს, იმპერატორმა ჰერაკლემ (602-635) კათედრალი მართლმადიდებლებს დაუბრუნა.¹⁶ ქრისტეს ხელთუქმნელი ხატის, როგორც ქრისტიანული სამყაროს ერთ-ერთი უძირფასესი რელიკვიის, ფლობას ამ პერიოდისათვის უკვე დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა. შესაძლოა, როდესაც ედესის მონოფიზიტებმა კათედრალზე (შესაბამისად მანდილიონზე) ზედამხედველობის უფლება დაკარგეს, მათ ხელთუქმნელი ხატის საკუთარი ასლის ფლობის სურვილი დაებადათ და მალევე, საგარეოა უკვე VIII საუკუნის დასაწყისისათვის, საკუთარი "ტექსტარტი" ხელთუქმნელი ხატიც, ანუ საკუთარი კერამიდიონი გაუნდათ.¹⁷ წყაროებში მანდილიონის ახალი, ედესური ასლის დასახელებელ აღგილად ედესის ნესტორიანული ეკლესია იხსენიებოდა.¹⁸

საფიქრებელია, გადმოცემა მანდილიონის ედესური ასლის წარმოშობის შესახებ, რომელიც წერილობით კონსტანტინე პორფიროგენეტის თხზულებაში დაფიქსირდა, VI-VIII საუკუნეებში ჩამოყალიბდა. კვლევის ამ ეტაპზე ძნელი სათქმელია, თუ რომელ გარემოში შეიქმნა ახალი გადმოცემა კერამიდიონის შესახებ: ედესის მართლმადიდებლურ წრეში VI-VII საუკუნეებში, როცა კათედრალი და მანდილიონი მონოფიზიტებს ეკუთვნოდათ, თუ მონოფიზიტურ წრეში, VII-VIII საუკუნეებში, როცა მონოფიზიტებმა დაკარგეს კათედრალიც და მანდილიონიც. ამჟამად მხოლოდ ის შეიძლება თამამად ითქვას, რომ ედესის კერამიდიონი XII საუკუნისათვის გაიგივებული იყო ნესტორიანულ ეკლესიაში დავანებულ მანდილიონს ასლთან. სწორედ ასეთად მოიხსენიებს ანტონი მარტყოფელის მიერ ქართლში ჩამოსვენებულ ეკეს არსენი ბულმაისისძისე:

“ანტონის ღმრთივ სწავლულსა
უბნებოდა ღმრთის მბრძოლისა სესტორის შვილთა
პერობად უბრწუნელსა ხატსა
ქრისტეს ღმრთისასა და მოიღო მათგან
კეთილად
ვერავობითა ღმრთისა მიერ აღბრულმან
და ცხოვრებისა წინადა დაგუნჯა.”¹⁹

ამდენად, ნათელი ხდება, რომ არსენი ბულმაისისძისე, როდესაც ხელთუქმნელ ხატს საქართველოში ედესიდან გადმოსვენებულად მოიხსენიებს, ეყრდნობა ან კონსტანტინე პორფიროგენეტის სახელით ცნობილ თხზულებას, ან, შესაძლოა, მასზე დამყარებულ რომელიმე ბერძნულ საგალობელს (საფიქრებელია, კერამიდიონისადმი მიძღვნილს).²⁰ არსენი მათ საფუძველზე საკუთარ, ქართულ ტრადიციას ამკვიდრებს, რომლის თანახმადაც საქართველო ქრისტიანული სამყაროს უმნიშვნელოვანესი რელიკვიის, მანდილიონის ერთ-ერთი ასლის, კერძოდ კი, ედესის კერამიდიონის მფლობელი ხდება, რომელიც ანტონი მარტყოფელს ფარულად მოაქვს ედესის ნესტორიანული ეკლესიიდან.

¹⁶ Av. Cameron, "The History of the Image of Edessa: The telling of a story." *Harvard Ukrainian Studies* 7 (1983): 80-94, გვ. 88.

¹⁷ E. von Dobschütz, *Christusbilder. Untersuchungen zur christlichen Legende. Texte und Untersuchungen zur Geschichte der Altchristlichen Literatur*. Neue Folge 3 (Leipzig: C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1899), გვ. 142-147.

¹⁸ Cameron, *The History*, გვ. 87.

¹⁹ აბუსერიძე ტკეპლი, გვ. 115-116.

²⁰ მანდილიონისადმი მიძღვნილ იმ საგალობელთა ტექსტში, რომლებსაც ატლი ჩამიწვებოდა, პირველად ტექსტს ეკრ მივაკვლიე თემცა არსენის ტექსტის კომპოზიცია და როგორც დეტალი მაინც მაფიქრებინებს ძირითადი კერამიდიონის ხატის ჩასვენებაზე ამ მიმართებით აუცილებელია აღინიშნოს, რომ მანდილიონისა და კერამიდიონისადმი მიძღვნილ ბერძნულ საგალობელთა ძირითადი ნაწილი დღემდე გამოუქმნებელია.

როგორც დასაწყისში აღვნიშნე, *კერამიდიონის* საქართველოში გადმოსვენებასთან დაკავშირებით XII-XIII საუკუნეების მიჯნაზე ორი ტრადიცია ჩამოყალიბდა: იოანე ანჩელისეული, რომლის თანახმადაც პიერაპოლისის ხელთუქმნელი ხატი (resp. *კერამიდიონი*) ანდრია პირველწოდებულმა კლარჯეთში ჩამოსვენა, და არსენი ბულმაისიძისძისეული, რომლის თანახმად კეცი ქართლში ედესიდან ანტონი მარტყოფელმა გადმოიტანა.

იოანე ანჩელმა, ქართული ტრადიციის დამაარსებელმა, იესოს ედესის ხატის გადმოსვენება შაცხოვრის მოციქულის, ანდრია პირველწოდებულის სახელს დაუკავშირა, რომელმაც გადმოცემის თანახმად, საქართველოში I საუკუნეში იქადაგა. მაგრამ ტრადიციულად ხომ ითვლებოდა, რომ ანდრია საქართველოში არა ქრისტეს ხელთუქმნელი, არამედ ღვთისმშობლის ჩვილედი ხატი ჩამოიტანა.²¹ სავარაუდოა, სწორედ ამ წინააღმდეგობამ, აგრეთვე ხელთუქმნელი ხატისა და მისი ასლების შესახებ გადმოცემების სირიულ სამყაროსთან კავშირმა აიძულა ქართველი მწიგნობრები, არსენი ბულმაისიძისძე და საბა სეინგელოზი, ახლებურად გადაეზრებინათ იოანე ანჩელის მიერ შემოთავაზებული ვარიანტი. მათ *კერამიდიონის* საქართველოში გადმოსვენების ამბავი აგრეთვე საქართველოში ქრისტიანობის ისტორიას, ამჯერად სირიელი მამების მოღვაწეობას დაუკავშირეს და ხატის ჩამოსვენება ანტონი მარტყოფელს მიაწერეს როგორც სინას მთის ახლად აღმოჩენილი ქართულ ხელნაწერთა კოლექციის N/Sin-50 ხელნაწერში შემავალი ასურელ მამათა ცხოვრების უძველესი რედაქციიდან ირკვევა, ანტონი არ მოიხსენიებოდა საქართველოში მოსული ბერების სიაში. როგორც ზ. ალექსიძე ვარაუდობს, “შესაძლოა, ანტონი ასურელ მამებს დამოწავებული ქართველი ბერი იყო, რომელმაც ისეთ სიმადლეს მიადწია ასკეტურ ცხოვრებაში, რომ თანდათან ერთ-ერთ ასურელ მამად იქნა მიჩნეული.”²² სავარაუდოა, სწორედ არსენი ბულმაისიძისძემ და საბა სეინგელოზმა თავისი საგალობლებით ჩაუყარეს საფუძველი ანტონის სირიულ მამებთან გაიგივების ტრადიციას.

ამგვარად, სხვადასხვა ავტორების მიერ შემოთავაზებულმა ორმა ტრადიციამ ხელი შეუწყო ქართულ წყაროებში ხელთუქმნელ ხატთან დაკავშირებით შექმნილი გაუგებრობის ჩამოყალიბება-გაღრმავებას. როგორც ჩანს, დასაწყის ეტაპზე იოანესეული და არსენისეული ვერსიები დამოუკიდებლად ვითარდებოდა. სავარაუდოა, ორივე ტრადიციის განვითარება განაპირობა ქრისტეს ხელთუქმნელი ხატისა და მისი ასლის შესახებ ბერძნული გადმოცემებისა და სირიულ მამათა ცხოვრების უძველეს რედაქციაში (ამავე გადმოცემების ზეგავლენით) ორი სასწაულებრივად მოვლენილი ხატის შექმნაზე თხრობის ახალოვებამ. თანდათანობით, როგორც სამართლიანად აღნიშნავს ზ. ალექსიძე, ანჩის ხატი გამოცხადდა *მანდილიონად*, ხოლო მარტყოფისა – *კერამიდიონად*.²³

საფიქრებელია, ანჩისხატის გაიგივება *მანდილიონთან* იოანე ანჩელის ტრადიციაში არსენისეული ტრადიციის ელემენტების შეჭრის შედეგად მოხდა. ამ პროცესს გარკვეულწილად თავად არსენი ბულმაისიძისძის ნაშრომმა და საგალობლის დამკვეთის, აბუსერიძე ტბელის განმარტებამაც შეუწყო ხელი. არსენის საგალობელში არის ნაწყვეტი, სადაც ავტორი არ აკონკრეტებს, რომ ანტონის მიერ ჩამოსვენებული ხატი *კერამიდიონია*:

„ღღეს არე სულნელებისაი,
ღღეს ნიავი ცხორებისაი
მოეფინა ქართველთა ერსა ზედა,
ეკლავოსან ღირსისა მიერ
იღესიას გამოჩინებული
დიდებული ხატი,
უცვალებელი სახე ქრისტეს ღმრთისაი,
რომელი ანტონისგან
მოღუაწებითა ღმრთისაითა მოგუეცა“²⁴

აბუსერიძე ტბელი კი თავის განმარტებაში აღნიშნავს, რომ ხელთუქმნელი ხატი “ღღეს მიეყანებულ იქმნა ედესიადთ კოსტანტინოპოლელედ, ხოლო მეორედ, ვინათგან მიემაღლა

²¹ კ. კეკელიძე, ხელი ქართული ლიტურჯიკის ანტონია, ტ. 1 (თბ: საბჭოთა საქართველო, 1960), გვ. 322-323.

²² ზ. ალექსიძე, *მანდილიონი*, გვ. 13.

²³ იქვე, გვ. 11.

ნათესავსაცა ზუგნისა მოწყალებითა ღმრთისათა ღირსისა მამისა ზუგნისა ანტონი მარტოდმოყვედისა* მიერ. და დღესა ვერისცვალებასა ვემთხვევით კეცსა ზედა გარდაშოსუფრულსა ტილოსა მიერ.²⁵ ბუნებრივია, ამ მონაკვეთებზე დაყრდნობით მეთხველი, სპეციალური მომზადების გარეშე, ვერ შესძლებს ადვილად გაარჩიოს, თუ რომელი ხატის, *მანდილიონის* თუ *კერამიდიონის* გადმოსვენებაზე საუბრობენ მათი ავტორები.

ამდენად, როდესაც არსენი ბულმაისიმისძე და აბუსერიძე ტბელი კეცის შესახებ საუბრობენ, როგორც ჩანს, იმავდროულად მის *მანდილიონთან* გაიგივების ტრადიციის დანერგვასაც ცდილობენ. განსაკუთრებით უკანასკნელი, ვინაიდან იგი ხატს ჯერ ედესიდან კონსტანტინეპოლში, ხოლო შემდეგ უკვე კონსტანტინეპოლიდან ქართლში გადმოსვენებულად მოიხსენიებს. სავარაუდოა, XIII საუკუნის მოღვაწეთა განზრახვამ მალევე წარმატებას მიაღწია, და ქართულმა ტრადიციამ ანჩისხატი *მანდილიონთან*, ხოლო მარტყოფის ხატი – *კერამიდიონთან* გააიგივა. ესწორედ ამგვარ დამოკიდებულებას ანჩისხატის მიმართ ავლენენ XVIII საუკუნის მოღვაწენი, როდესაც ხატის განახლებულ მოჭედილობაზე შემდეგი სახის (ქრონოლოგიური შეცდომის მქონე) წარწერა კეთდება: "...ხატი ესე პეღლით უქმნელი პირველად ედესიიდან კონსტანტინეპოლად წარმოუსვენებიათ. და ოდეს ლეო ისავრი და სხუანი ხატმბრძოლნი გამოჩნდენ მას ემსა, მუნითგან წამოესვენათ და დაესვენათ კლარჯეთსა საეპისკოპოსოსა საყდარსა ანჩისასა."²⁶

ამგვარად, უკვე XIII საუკუნიდან დაწყებული, არსენი ბულმაისიმისძის მიერ კეცის ედესაში ლოკალიზაციის შესახებ ცნობამ თანდათანობით საფუძველი ჩაუყარა საქართველოში ხელთუქმნელი ხატის გადმოსვენების შესახებ არსებულ ტრადიციებში *კერამიდიონის მანდილიონად* ტრანსფორმაციის პროცესს.

IRMA KARaulashvili

ANCHISKHATI: KERAMIDION FROM HIERAPOLIS OR MANDYLION FROM EDESSA?

RESUMÉ

The present article aims at establishing the possible source of one episode of the *Canticle on the Holy Icon of Ancha* of Arseni Bulmaisimisdze (twelfth-thirteenth century). The icon of Ancha was, by the founders of the local Georgian cycle of the Abgar legend, named to be either the *Acheiropoiētos* Image of Christ from Hierapolis (Ioane Ancheli, twelfth century), or the *Keramidion* from Edessa (Arseni Bulmaisimisdze and Saba Synkellos, thirteenth century). The *Keramidion* from Hierapolis was well known in the Georgian tradition from the widespread translation of the *Epistula Abgari*; while *Keramidion* from Edessa, except of the *Canticle of Arseni Bulmaisimisdze*, was not mentioned in the ancient Georgian texts at all. The details, provided by Arseni in his *Canticle*, that is to say, mentioning of the name of Eulav(l)ios, made possible to identify the text that contained the information about the *Keramidion* of Edessa, the *Narratio diversis ex historiis collecta de divina*

²⁴ აბუსერიძე ტბელი, გვ. 109.

²⁵ იქვე, გვ. 92.

Christi Dei nostri imagine non manufacta ad Abgarum missa; exque Edessa in beatissimam hanc augustamque urbem Constantinopolim translata, attributed to Constantine VII Porphyrogenetos (10th century). Finally, it was possible to assume that either *Narratio*, or one of the *Hymns* of the *Acheiropoiētos Image* of Christ (most plausibly, that of the *Keramidion*), based on the *Narratio*, served as a source for the *Canticle* of Arseni Bulmaismisdze.

Moreover, the information of Arseni about Edessa, and a note, made by the commissioner of His *Canticle*, Abuseridze Tbeli, that the icon was first translated from Edessa to Constantinople, and than to Kartli, promoted the introduction of elements of tradition of Arseni Bulmaismisdze (the localisation of the icon in Edessa) to that of Ioane Ancheli (no precision of whether the icon was *Mandyllion* or *Keramidion*). As a result, the idea that the icon of Ancha represents the *Mandyllion* itself has been gradually accepted by the Georgian tradition during the Middle Ages.